

Дмитро Вортман

ЩО ТАКЕ ІСТОРИЧНІ РЕГІОНИ І ДЛЯ ЧОГО ВОНИ ПОТРІБНІ

Говорячи про історію або географію України, ми часто вживаємо такі назви, як Волинь, Поділля, Слобожанщина, Середня Наддніпрянщина. Це назви регіонів, межі яких не збігаються з сучасним адміністративно-територіальним поділом. Наприклад, коли говорять про «історичну Волинь», то мають на увазі не сучасну Волинську область, а значно більшу територію, до якої залучають ще й Рівненщину, Житомирщину і частину Хмельниччини. Перед тим, як вести мову саме про історичні регіони, варто розібратися, що таке «регіон» взагалі. Скористаємося визначенням, який дає український географ Михайло Гродзинський у статті «Регіон» в «Енциклопедії історії України»: «Регіон — частина земної поверхні із замкненими межами, яка характеризується цілісністю та своєрідністю в певному відношенні. Термін «регіон» має загальний зміст і застосовується для позначення територіальної ділянки будь-якого розміру, виділеною за різними ознаками або комплексом ознак. В залежності від них одна й та сама територія може бути поділена на різні за своїм змістом регіони. В загальному випадку їхні межі не збігаються.» І далі в статті говориться: «Регіони, межі яких закріплені де-юре й які є об'єктами управління (наприклад, адміністративні одиниці), називають формальними. До неформальних відносять регіони, існування та межі яких визначаються потребами наукового чи іншого пояснення устрою території. Регіони, які існують в уяві окремої особи, а також у колективній свідомості, називаються вернакулярними або когнітивними регіонами. Їх межі можуть істотно не збігатися з регіонами, що виділяються на науковій чи управлінській основі».

Більшості освічених людей зрозуміло, що хоча межі Волині чи Середньої Наддніпрянщини ніякими офіційними постановами не закріплені, міста Луцьк і Володимир-Волинський стоять на Волині, а Канів і Переяслав-Хмельницький — у Середній Наддніпрянщині. Проте якщо ми захочемо окреслити на карті межі вказаних неформальних регіонів, то це буде зробити непросто. Можна впевнено стверджувати: коли запросити N-не число фахівців і попросити кожного нанести на карту межі «просто Волині», то отримуємо стільки ж різних контурів території з однією назвою. Про подібні проблеми, що виникають у географів, писав видатний радянський географ Давид Арманд у праці «Наука про ландшафт». Цей вчений розтлумачував, що межі будь-якого регіону (звісно, крім формальних) розмиті; якщо немає конкретної мети і конкретних критеріїв, то займатися визначенням регіональних меж немає сенсу — достатньо обмежитися «плямами» з нечіткими обрисами.

Що ж таке «історичний регіон»? (Частіше вживають термін «історико-географічний регіон», але, на думку автора, складова «-географічний» зайва: на нашій планеті не може бути «не-географічних» регіонів.) Мої спроби зрозуміти це зі статті сучасної дослідниці історичної регіоналістики Ярослави Верменич «Історико-географічний регіон» в «Енциклопедії історії України» до успіху не привели. Поняття, якому присвячена згадана стаття, не має інструктивного визначення (тобто такого, яке б дозволяло легко і чітко відрізнити історичний регіон від, скажімо, етнографічного, лінгвістичного, економічного чи туристичного).

Перед тим, як запропонувати власне визначення, висловлю таке міркування. Історику-досліднику, якщо він тільки не займається теоретичними проблемами регіоналістики, поняття «історичний регіон» у практичній діяльності потрібне лише для того, щоб чітко окреслити в просторі об'єкт дослідження (так само, як хронологічні періоди потрібні для того, щоб окреслити об'єкт дослідження у часі). Регіон може фігурувати у назві монографії чи статті (скажімо, «Православні монастирі Волині у XVI — 1-й половині XVII ст.»), але автор буде мати на увазі не розмитий в просторі і часі «історичний край», а конкретну адміністративно-територіальну одиницю чи феодалне володіння (у нашому прикладі це буде Волинське воєводство Речі Посполитої). Якби дослідження було присвячене волинським селянам XIX ст., то під «Волинню» автор би мав на увазі Волинську губернію Російської імперії. У складнішому становищі перебувають археологи, якщо вони займаються епохами, в яких ще не було державних та адміністративних кордонів (або про них немає даних). У цьому випадку об'єкт дослідження окреслюють у просторі або межами сучасних областей (у темі «Черняхівські пам'ятки Київщини» під Київщиною мається на увазі Київська область), або природними рубежами («Кургани степового межиріччя Дністра і Південного Бугу»).

Отже, історичний регіон — це територія, обмежена політичними чи адміністративними рубежами, що існували в минулому. Як правило, це колишні адміністративно-територіальні одиниці (губернії, провінції, воєводства, комітати) або феодалні володіння (князівства, герцогства, графства). До історичних регіонів також можна віднести прикордонні території, які були предметом міждержавних суперечок та / або нейтральними зонами (Покуття, Дике поле).

Таке визначення, на мою думку, дає змогу легко відрізнити історичні регіони від інших, у першу чергу від етнографічних, які виділяють за совсім іншим критерієм, а саме — за критерієм традиційної культури (етнографічні регіони відрізняються один від одного типами народного житла, одягу тощо). Часом назви історичних та етнографічних регіонів збігаються (Слобожанщина, Поділля, Волинь), але частіше буває навпаки, і це не дивно, оскільки державні та адміністративні кордони ніколи не прокладалися за етнографічними ознаками. Наприклад: етнографічний регіон Гуцульщина поділений між трьома історичними регіонами — Галичиною, Закарпаттям та Буковиною; історичний регіон Київщина входить до двох етнографічних регіонів — Київського Полісся та Середньої Наддніпрянщини.

Що ж до регіонів, які зображують на шкільних картах, щоб дати учням уявлення про ті самі Волинь та Поділля, то для подібних «навчальних» територій пропоную вживати терміни «край» або «земля», уникаючи означень «історичний» чи «етнографічний».

Література

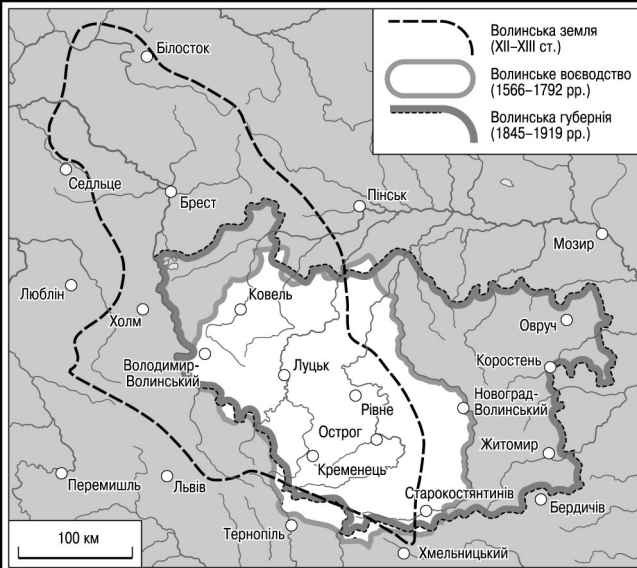
Авраменко А. Кубань как историко-географический регион // Регіональна історія України.— Вип. 4.— К., 2010.— С. 47—80

Арманд Д.Л. Наука о ландшафте. М., 1975

Верменич Я. Історико-географічний регіон // Енциклопедія історії України.— Т. 3.— К., 2005.— С. 549—551

Гродзинський М.Д. Безрегіональність // Київський географічний щорічник.— Вип. 3.— К., 2003.— С. 138—146

Гродзинський М.Д. Регіон // Енциклопедія історії України.— Т. 9 (у друці)

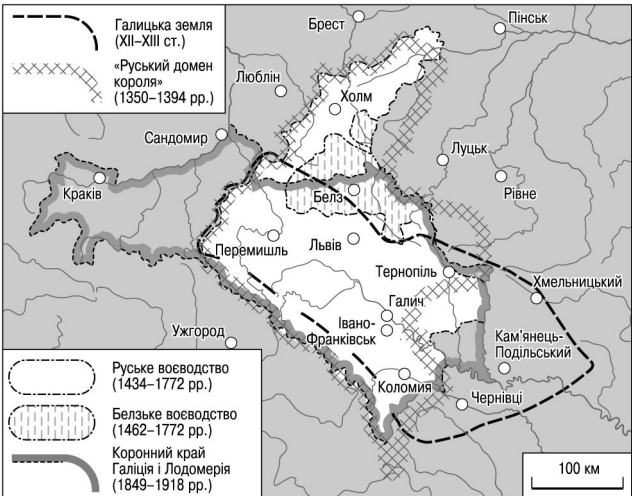
Галицька земля
(XII–XIII ст.)

«Руський домен
короля»
(1350–1394 рр.)

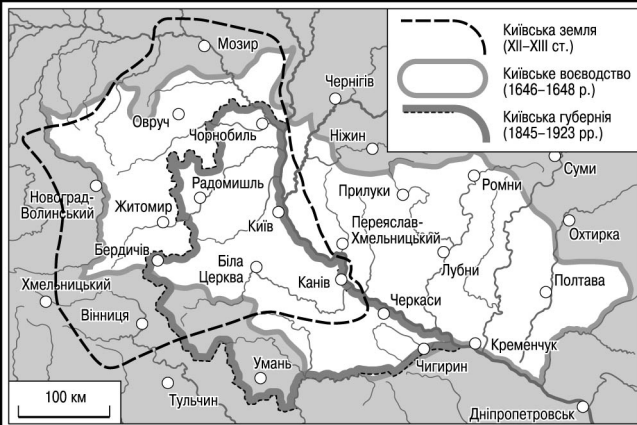
Руське воєводство
(1434–1772 рр.)

Белзьке воєводство
(1462–1772 рр.)

Коронний край
Галиція і Лодомерія
(1849–1918 рр.)

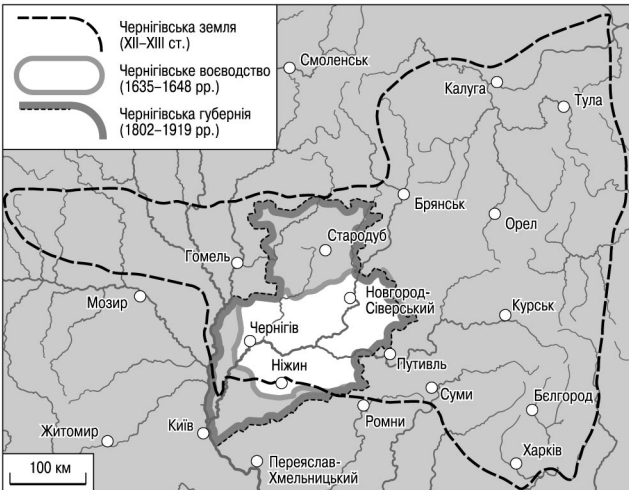

Чернігівська земля
(XII–XIII ст.)

Чернігівське воєводство
(1635–1648 рр.)

Чернігівська губернія
(1802–1919 рр.)

100 км

Вольності Війська
Запорозького Низового
(1734–1746 рр.)

Новоросійський край
(Катеринославська,
Таврійська і Херсонська
губернії (1887–1918 рр.)

